

Thanatos

ISSN 2242-6280, vol.3 2/2014

© Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura Ry.

https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2014/12/pajari_arvio.pdf

Kirja-arvio

Ilona Pajari

Jyväskylän yliopisto

Olli Kleemola – Aake Kinnunen – Virpi Kivioja: Tuntemattomien sotilaiden albumi. Readme.fi, Helsinki 2014. 288 s.

Sota-ajan valokuvat luovat mielenkiintoisen näkökulman aikakauden ihmisten kokemuksiin ja maailmankuvaan. Paljon tutkitut ja julkaistut kirjeet kertovat usein muustakin kuin sodasta ja sen tapahtumista; valokuvat keskittyvät hetkeen, mutta nekään eivät ole ”viaton” aineisto, jonka viestin voisi lukea suoraan kuvasta, ja jota ei olisi muokattu paljonkin. Kaikkien, ja varsinkin yksityisaineistojen kohdalla pätee se varaus, että paljon on ajan myötä hävitetty, kadonnut ja tuhoutunut. Vaikeita muistoja ei ehkä haluta kantaa mukana loputtomiin, tai jälkipolvet eivät halua muiden saavan selville kaikkea edesmenneistä. Tästäkin huolimatta sota-ajan kuvat ovat kirjeiden kaltainen, hajanainen mutta kiehtova tutkimusaineistotyyppi.

Yksityisten valokuvien sotahistoriaa

Olli Kleemolan, Aake Kinnusen ja Virpi Kiviojan kirjoittama ja toimittama Tuntemattomien sotilaiden albumi perustuu pitkälliseen työhön sota-ajan kuvien parissa. Keskeinen aineistokorpus on Kleemolan oma kokoelma, jonka lisäksi kuvia teokseen on löytynyt rintamamiesten kokoelmista, SA-kuvalta, Sotamuseon kuva-arkistosta ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta.

Useimmiten suomalaista toisen maailmansodan aikaa kuvitetaan virallisten lähteiden kuvilla, joiden aineisto on syntynyt virallisen tiedotuksen ja selkeän propagandan tarkoituksia silmällä pitäen. Nyt käsillä olevan teoksen kuvat ovat sotilaiden yksityisalbumeista, pääosin heidän itse rintamalla ottamiaan. Mielikuva sota-ajasta on helposti se, että sotilailla ei olisi ollut rintamalla mukana juuri mitään henkilökohtaista esineistöä, eikä aikaa valokuvaamisen kaltaiseen puuhaan olisi ollut lainkaan. Tämä teos kuitenkin todistaa toisin.

Teos painottuu luonnollisesti kuviin, mutta tekstiosuudetkin ovat enimmäkseen laadukkaita ja taustoittavat merkittävällä tavalla muuten helposti mykiksi jääviä sota-ajan valokuvia. Tuntemattomien sotilaiden albumi ei kerro vain kuvaamisesta rintamalla, vaan valokuvaamisen historiasta erityisesti Suomessa ja kansan keskuudessa, kuten kuluttamisen historiasta muutenkin. Kamerat halpenivat maailmansotien välillä huomattavasti, ja niitä saattoi löytyä

tavallisestakin kodista. Kuvaaminen oli silti usein erityinen harrastus, ei jokaisen hallitsemaa arkista puuhaa kuten nykyään. Enemmänkin olisi kuvaamisen kulttuurista voinut kertoa: missä kaikissa tilaisuuksissa kuvattiin, keitä ja missä oloissa kuvattiin. Näin osa teoksen kuvamateriaalista olisi tullut helpommin ymmärrettäväksi.

Kuva-aiheiden moninaisuus

Millaisia aiheita epävirallisissa sotakuviissa sitten esiintyi? Teos etenee jokseenkin kronologisesti talvisotaa edeltäneestä asepalveluksen ja/tai ylimääräisten kertausharjoitusten ajasta, ensin käytännön syistä vähän kuvattuun talvisotaan ja siitä jatkosotaan ja Lapin sotaan. Kuvausmahdollisuudet eri tilanteissa ovat vaikuttaneet suuresti siihen, mistä asioista ylipäänsä on kuvia. Talvisodan kuvien vähäisyyden syyksi tarjotaan valon niukkuutta talvisissa oloissa, samoin kuin sodan luonnetta. Jatkosodan asemasotavaiheesta onkin paljon kuvia, koska aikaa oli aktiivisempia sodan vaiheita enemmän. Talvikuvia on kyllä jatkosodastakin ja valo näyttää riittäneen hyvin; pikemminkin talvisodan aikaisen tilanteen dramaattisuus ja suhteellinen uutuus ei tuonut valokuvaamisen kaltaista harrastusta ensiksi mieleen. Jatkosodassa sota oli jo tutumpi asia, ja reppuun tiedettiin pakata muutakin kuin välttämättömystarvikkeita.

Varsinaisia taistelukuvia sotilaat ovat ottaneet vähän. Suurin syy on varmasti se, että kuvaaminen oli niissä oloissa vaikeaa ja vaarallista. Juoksuhaudan reunan yli otetut, kameran kepin nokkaan nostamista vaatineet ja usein heikkolaatuiset kuvat ovat tavanomaisia tulkintoja tästä teemasta. Kuvaamiseen keskittyminen ja pään nostaminen juoksuhaudan reunan yli olisi ollut hengenvaarallista. Kuvata kuitenkin haluttiin, jos vain mahdollisuus oli. Kirjoittajat valittelevat taistelukuvien puuttumista ehkä hiukan liikaakin. Lienee selvää, että moneen kertaan teoksessa korostetut aseveljeys ja miesten välinen toveruus edellyttivät taistelutilanteessa keskittymistä varsinaiseen taisteluun, ei kameran kanssa puuhaamiseen, puhumattakaan sodassa oleellisesta annettujen käskyjen noudattamisesta. Virallisten TK-miesten nimenomaisena tehtävänä oli ottaa kuvia, tavallisten sotilaiden ei ollut.

Suurin osa sotaisia toimia ja tilanteita esittävästä kuvista onkin selviä lavastuksia ja poseerauksia. Tämän voi kirjoittajien mukaan päätellä esimerkiksi siitä, että kuva on otettu edestä ja yläviistosta: kuvattavan aseella osoittamassa suunnassa ei voinut olla mitään uhkaavaa, tai kuvaaja olisi pian ollut vainaja. Samoin iloiset ja rauhalliset ilmeet viittaavat muuhun kuin taistelutilanteeseen. Teos viittaa ansiokkaasti yleiseen kuvagenreen eli työvälineiden kanssa poseeraamiseen, mikä oli tuohon aikaan tavallista ja on jatkunut näihin päiviin. Ammattimies on aina ammattimies, ja sotilas aseensa kanssa kuuluu tällaiseen kuvastoon. Kuvilla korostettiin näin sotilasyhteisön jäsenyyttä.

Toinen hyvin tunnettu valokuvatyyppi olivat maisemavalokuvat, joita sotilaat ottivat itse, ja oman kameran puutteessa ostivat muiden ottamia kuvia muistoksi ja kotiin lähetettäväksi. Muutenkin rintamakuvilla oli kysyntää. Haluttiin ehkä kertoa kankeasti sujuvaa kirjoittamista tarkemmin, missä oltiin ja millaista siellä oli. Tuntemattomien sotilaiden albumi korostaa, että moni sotilas ei tuohon aikaan ollut käynyt juuri kotikylää kauempana, joten kyseessä oli melkoinen matkailukokemus sotakokemusten lisäksi. Vaikka Itä-Karjalalla ei olisi ollut henkilölle sen suurempaa poliittista tai kansallista merkitystä, siellä oleminen oli vaikuttava elämys. Erilaista olivat niin luonto kuin ihmisetkin. Neuvostoliiton olemassaolon konkreettinen havaitseminen oli sekin kiehtovaa.

Kuolema valokuvissa

Tästä pääsemme teoksen jonkin verran kohua herättäneisiin aiheisiin. Tuntemattomien sotilaiden albumissa taustoitetaan mielestäni onnistuneesti niin elävien kuin kaatuneidenkin vihollisten kuvaamista. Sotavankien kuvaaminen oli moninainen asia: osa vangeista suhtautui kuvaamiseen myönteisesti, osan ilme on vakava ja ahdistunut. Kuvaamistilanne lienee vaikuttanut asiaan eniten: onko kyseessä ollut välitön vangitsemistilanne vai vakiintuneemmat

olosuhteet. Myös näyteltäjä vangitsemisia kuvattiin, minkä voi kirjoittajien mukaan päätellä vangin hymyilemisestä, vaikka häntä ollaan uhkaavinaan aseella.

Sotavankeja esittävien kuvien analysoinnissa teos on parhaimmillaan. Useaan kertaan todetaan, miten sotaa edeltävät (mieli)kuvat ja sodanaikainen propaganda vaikuttivat sotilaiden aiheenvalintaan ja käsittelytapaan. Sotavankien kuvaaminen voiton merkinä ja sotavankiparaatien kuvaaminen olivat tällaisia valintoja.

Vielä suurempia intohimoja herättänyt aihepiiri ovat kaatuneiden vihollisten kuvat. Sota-ajan kuvia nähneelle ja maailman sotien tapahtumiin tutustuneelle niistä noussut kohu vaikuttaa hämmästyttävältä. Kyse ei ole siitä, etteivätkö puolialastomiksi riisutut neuvostoliittolaiset naisotilaat tai suksisauvoilla heitellyt, pystyyn nostetut kaatuneet olisi järkyttävää nähtävää. Samaten kuvin esitelty neuvostosotilaiden keskuudessa tapahtunut ihmissyöntitapaus on kerrattunakin ahdistava. Mutta jos joku vielä kaiken viimeaikaisen kirjallisuuden ja keskustelun jälkeen kuvitteli, ettei suomalaisten sotilaiden joukossa ollut ketään, joka olisi kyennyt häpäisemään vainajia sodan oloissa, hänen kannattanee palata Korkeajännityksen pariin, ellei tämäkin teossarja ole liian realistista sotakuvausta.

Vainajien kohtelu kriiseissä on monesti se, josta todella akuutin kriisin tunnistaa. 1860-luvun nälkävuosina vainajille ei riittänyt kunnollisia arkkuja, ja ”ruumiita oli kuin puita pinossa”. Kunnollisen hautaamisen puute tuli uudelleen esiin vuoden 1918 sisällissodassa, jossa vihollisen vainajia ei kohdeltu samalla kunnioituksella kuin omia. Ruumiskasat olivat jälleen läsnä. Vainajien häpäiseminen ja varsinkin sotaan osallistuneiden naisten kaltoinkohtelu olivat tuttuja teemoja näiltä ajoilta, vaikka virallinen julkisuus ei niitä sodan kuvaan liittänytkään. Olisi ollut hämmästyttävää, jos jatkosodan voitoina päivinä ei olisi innostuttu toteuttamaan vihollisen voittamisen tätäkin puolta. Varsinkin, kun tappiot hyökkäysvaiheessa olivat raskaat ja oman ja asetoverien kuolemanpelko jatkuvasti läsnä, ja koska virallisessa propagandassa puhuttiin jopa ”kolmannesta vapaussodasta” (talvisota oli se toinen).

Sodasta ja sodassa kuolemista käytettiin lukuisia kiertoilmauksia. Yksi tavallisimmista oli ”savotta”, joka miesten keskinäiseen, metsässä työskentelevään yhteisöön viittaavana olikin luonteva. Savottakulttuurista sanotaan siirtyneen monia piirteitä myös suomalaiseen rintamaelämään. Metsästystermit olivat yleisiä puhuttaessa ampumisesta, oli kyseessä vihollisen ampuminen tai vihollisen ampumaksi tuleminen. Kuolleen vihollisen vieressä aseensa poseeraaminen on tämän teeman visualisointia. Tekstissä vähemmän hämmästyttävät asiat eivät kuvitettuna enää olekaan niin kevyesti sivuutettavia.

Omia kaatuneita sotilaat eivät juuri kuvanneet, ja aihetta käsittelevissä harvoissa kuvissa vainajien kasvot on peitetty ja heidät on aseteltu kunnioitavasti riviin. Sotilaiden kaatuminen tuleekin paremmin esiin rauhallisemmissa oloissa tai ennen rintamalle lähtöä otetuista kuvista, joihin on vainajan kohdalle piirretty musta risti. Tässä kohtaa siviilikuvien ja rauhanajan valokuvien käytön laajempi kuvaaminen olisi ollut paikallaan. Samoin näet toimitettiin kaikissa kuvissa henkilön kuoltua, toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka. Edelleen näitä ristejä näkee vanhemmissa perhealbumeissa, ja ne saattavat hämmästyttää suvun nuorempia jäseniä.

Vainajien valokuvaaminen sinänsä ei ollut tavatonta vielä toisen maailmansodan jälkeisessäkään Suomessa. Samaisista perhealbumeista saattaa edelleen löytyä kuvia takavuosien hautajaisista, joissa saattoväki on kokoontunut kotitalon pihaan avoimen arkun äärelle. Sen sijaan toisenlaiset vainajien kuvat, joita toisen maailmansodan aikaisten suomalaissotilaiden kodeista saattoi vielä löytyä, on nykyään tunnetuista albumeista yleensä siivottu pois. Oli näet mahdollista ottaa hyvin elävän näköinen kuva vainajasta tavallisissa vaatteissaan, jos häntä ei ollut ehditty kuvata eläessään. Valokuvauksen yleistyessä tämä tapa jäi pois ja uudet sukupolvet alkoivat vieroksua sitä voimakkaasti. On kuitenkin hyvä muistaa, että valokuvauksen historiaan liittyy kaikenlaista niin meillä kuin muuallakin, eikä vainajan kuvallinen esittäminen ollut entisaikaan yhtä outoa kuin se on tänään. Toki rakkaat ja kunnioitetut vainajat esitettiin arvokkaasti, pestyinä ja puettuina, ei kuollessaan kasaan romahtaneina myytyinä saati alastomina.

Sotilaat eivät siis yleensä kuvanneet kaatuneita tovereitaan tai suomalaisia kuolleita sotilaita. Ristit rintamalle lähteviä esittämissä yhteiskuvissa ja rintamatoverien kuvissa puhuvat kuitenkin karua kieltään. Näitä kuvia voi pitää erityisen merkityksellisinä siksi, että ne on otettu tietoisina kuoleman mahdollisuudesta – tulevien vainajien kuvina.

Lopuksi

Sotilaiden itse rintamalla ottavat valokuvat kertovat paljon, samoin ne kuvat joita ei otettu. Lapin sodasta on vähän kuvia monesta syystä. Kirjoittajien tarjoama ilmeisin syy on tähän sotaan osallistuneiden sotilaiden nuoruus; toinen hyvä selitys on se, että poltetussa Lapissa ei raunioiden lisäksi ollut paljon kuvattavaa. Kolmas syy, joka mielestäni saattaa määrittää toisen maailmansodan aikaista yksityiskuvausta laajemminkin, on sodan luonne. Talvisodassa oltiin menossa kohti ylivoimaista vihollista ja tuntematonta kohtaloa. Valokuvien näpsiminen ei yleensä ole tällöin ensinnä mielessä. Jatkosodassa oltiin kuka mistäkin syystä, mutta sotana se oli huomattavasti maallisempi, sekä alkuvaiheissaan menestysekäs. Joku ehkä halusi dokumentoida Suur-Suomen syntyäkin omalta vähäiseltä osaltaan, toinen kertoa perheelle, missä nyt mennään. Käsitys siitä, mitä sota ja sotilaana oleminen olivat, oli selkeämpi kuin edellisellä kerralla. Lapin sota oli sotana vaikea ja välirauhansopimuksen pakottama, eikä siinä käyty samalla tavoin propagandassa perinteiseksi kuvattua vihollista vastaan kuten aiemmin.

Tuntemattomien sotilaiden albumi kertoo sodanaikaisen yksityisen rintamavalokuvaamisen tarinan. Siihen olisi voinut liittää vielä laajemmin valokuvaukseen ja 1900-luvun alkupuolen suomalaiseen kulttuuriin liittyviä teemoja. Joitakin näiiviuksia ja epätarkkuuksia esiintyy, näistä ehkä ilmeisimpänä ajatus, että 1930-luvun alussa Suomessa olisi ollut jo niin paljon polkupyöriä, että niiden kysyntä notkahti tästä syystä. Maassa oli tuolloin myös syvä lama, joten eri tuotteiden kysyntä laski ehkä siksikin. Vastaavia kauneusvirheitä on muitakin, mutta ne eivät häiritse teoksen kokonaisuutta, joka on jäntevä esitys toisen maailmansodan aikaisesta rintamamiehen elämästä valokuvauksen keinoin.

Ei ole ensimmäinen kerta, kun tutkija epäilee niin sanotun suuren yleisön kyvyttömyyttä sietää ala- tai edes loppuviitteitä. Tällä kertaa [Readme.fi](#) näyttää suostuneen sellaiseen puolittaisuuteen, että teoksen lopussa on luvuittain jaoteltu lista käytetyistä lähteistä. Koska tekstissä on nimeltä mainittu, ketä kulloinkin siteerataan, ratkaisu ei ole täysin epäonnistunut. Olisi silti toivottavaa, että varsinaiset tiedekustantajat malttaisivat edelleen julkaista tällaistakin kirjallisuutta.

Kirjoittaja:

Ilona Pajari, VTT, on sosiaalishistorian tutkija, joka on lähestynyt suomalaisen kuoleman historiaa sekä sodan että rauhan ajan näkökulmista käsin. Tutkimusaiheita ovat olleet suomalaiset kuolinilmoitukset, toisen maailmansodan aikainen sankarikuolema ja suomalaiset hautajaiset. Tämänhetkisessä tutkimusprojektissaan hän käsittelee jatkosodan alun aikaisia suomalaisia tulevaisuusvisioita. Yhteydenotot: ilona.pajari@jyu.fi